

Katarzyna Kościewicz
(Uniwersytet w Białymstoku)

Recenzje cenzorskie tomu 53 *Dzieł Henryka Sienkiewicza* pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego*

Wydanie zbiorowe *Dzieł Henryka Sienkiewicza* pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego ukazało się w latach 1948-1955. Były to okres umacniającego się stalinizmu, a zatem także czasy narastającej opresji względem literatury i literatów. Zdaniem Johna M. Batesa, epoka stalinowska, w odróżnieniu od lat późniejszych, wyróżniała się tym, że „zakres wolności twórczej rygorystycznie uregulowano, tj. – jeżeli chodzi o współczesną rzeczywistość – pisarze mieli do wyboru z góry ustalone tematy. Cały system produkcji literackiej polegał na podporządkowaniu literatury wymogom ideologicznym i wszystkie ogniwa, zaczynając od autocenzury a kończąc na recepcji danego dzieła przez krytykę, gwarantowały jego szczelność”¹.

Co zatem skłoniło władzę do wydania zgody na edycję dzieł pisarza, którego Stefan Żółkiewski nazwał „chorążym czarnej reakcji”? W okresie PRL-u o cenzuralności *Trylogii* zdecydował, jak się wydaje, szczęśliwy przypadek. Maria Bokszczanin, odsłaniając kulisy publikacji *Dzieł Sienkiewicza* pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego, wskazuje konkretną sytuację, która miała dać zielone światło w pierwszej kolejności na publikację niepoprawnego politycznie *Ogniem i mieczem*, a za nim na całą resztę dorobku noblisty:

Nielatwa była jednak sprawa z „chorążym czarnej reakcji”. Jego powieść *Krzyżacy*² ujrzała światło dzienne jako pierwsza książka w Polsce Ludowej, wydrukowana

* Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą *Narodowy Program Rozwoju Humanistyki w latach 2012-2017*

¹ J. M. Bates, *Cenzura w epoce stalinowskiej*, „Teksty Drugie” 2000, nr ½, s. 95.

² O słuszności ideologicznej tej powieści decydowało, jak możemy przypuszczać na podstawie recenzji GUKPPiW z 1954 roku dotyczącej innego wydania *Krzyżaków*, przedstawione na jej kartach braterstwo słowiańskie i wspólna walka z Zakonem Krzyżackim. AAN, GUKPPiW 386, teczka 31/125, z. k. 642-645. Utwór nie budził również zastrzeżeń cenzury rosyjskiej, o czym świadczy dopuszczenie do obiegu *Krzyżaków* w roku 1901 zarówno w pełnej wersji, jak i w postaci fragmentu (*Bitwa pod Grunwaldem*) przeznaczonego dla czytelnika niewyrobionego. Patrz: J. Kostecki, M. Rowicka, *Granice wolności słowa w zaborze rosyjskim w latach 1865-1904. Wykaz publikacji polskojęzycznych zakwestionowanych oraz dopuszczonych do obiegu przez carską cenzurę zagraniczną*, t. 2: 1890-1904, Warszawa 2006, s. 398, 408.

w 1945 r. przez Spółdzielnię Wydawniczą Czytelnik [...]. Natomiast *Trylogia*, a zwłaszcza *Ogniem i mieczem*, zdawała się nie mieć żadnych szans. I oto – jak opowiadał Profesor [Julian Krzyżanowski – dop. KK] – ratunek nadszedł z najmniej oczekiwanej strony. Delegacja polskich pisarzy przyjeta została na Kremlu przez Stalina, który trzymając w ręku rosyjski przekład *Ogniem i mieczem* oświadczył, że cieszy się ze spotkania z przedstawicielami literatury polskiej, która wydała tak wielkich pisarzy, jak Henryk Sienkiewicz, autor tej właśnie powieści. Z relacją o tym przybiegł do profesora uczestnik delegacji, Kazimierz Koźniewski, a Profesor przekazał ją czym prędzej dyrekcji Państwowego Instytutu Wydawniczego, który w podziale klasyki polskiej pomiędzy wydawnictwa, jaki dokonał się w 1948 roku, otrzymał opcję na wydawanie dzieł Sienkiewicza³.

Dodatkowego argumentu za zmianą statusu *Ogniem i mieczem* z niecenzuralnego na cenzuralny, obok decydującego poparcia Stalina, dostarczyło tłumaczenie powieści na język ukraiński wydrukowane w tym samym czasie w ZSRR⁴. Mleko się zatem rozlało, trudno bowiem wyobrazić sobie sytuację, w której polscy cenzorzy byłiby bardziej zasadniczy niż rosyjscy towarzysze i sam Stalin.

Henryk Sienkiewicz jako autor występował w PRL-u z pozycji uprzywilejowanej także ze względu na popularność jego twórczości w okresie powojennym oraz na prestiż, którym cieszył się wśród czytelników⁵. W zabiegach o druk utworów Sienkiewicza dużą rolę odegrał z pewnością także Julian Krzyżanowski. Jego wysoka pozycja w środowisku polonistów i wydawców nie mogła jednak zniwelować wszystkich barier. O ich obecności zaświadczać zatrzymane teksty w ramach edycji zbiorowej pism noblisty. Z tego powodu wydanie *Dzieł* należy zaliczyć do tzw. wydań przebranych dzieł klasyków opisywanych przez Mariusza Zawodniaka⁶.

Tą podstawową barierą, o czym świadczą zatrzymane teksty w ramach edycji zbiorowej, była lojalistyczna polityka względem wschodniego sąsiada. O Rosji nie można było pisać źle zarówno w realiach zaboru rosyjskiego, jak i peerelowskich. Sytuacji tej nie zmieniła, przynajmniej w przypadku Sienkiewicza, ani odwilż, ani rok 1966, który poprawił znacząco w związku z pięćdziesięcioletnią rocznicą śmierci atmosferę wokół Sienkiewicza⁷. To wówczas, jak odnotowuje Maria Bokszczanin, Krzyżanowski po blisko dziesięciu latach otrzymał zgodę na upublicznienie napisanej przez siebie monografii biograficznej pisarza⁸. Antyrosyjska publicystyka nadal była jednak obłożona polityczną anatamą.

Wydania zbiorowego pism Sienkiewicza nie można zatem uznać, zdaniem sienkiewiczologów⁹, za wydanie pełne. Na przyczynę tego stanu rzeczy, a więc na zatrzymany tekst, zwraca uwagę Maria Bokszczanin. Jest nim artykuł *Zjednoczenie narodowe*, którego

³ M. Bokszczanin, *Julian Krzyżanowski – badacz i mitośnik twórczości Sienkiewicza*, „Przegląd Humanistyczny” nr 5, 1987, s. 35.

⁴ M. Bokszczanin, *Dzieło edytorskie Juliana Krzyżanowskiego – pisarze doby nowszej*, w: Ignis Ardens. *Julian Krzyżanowski: człowiek i uczonej. W stulecie urodzin*, Warszawa 1993, s. 278.

⁵ Mówiłam o tym szerzej podczas konferencji w wystąpieniu zatytułowanym

⁶ M. Zawodniak, *Oswajanie klasyki. Kilka uwag o socrealistycznych wstępach*, w: *Ostrożnie z literaturą! (przykłady, wykłady oraz inne rady)*, pod red. S. Balbusa i W. Boleckiego, Warszawa 2000, s. 76-77.

⁷ M. Bokszczanin, *Julian Krzyżanowski...*, dz. cyt., s. 39.

⁸ Tamże.

⁹ Kwestię tę podnosił m.in. Bogdan Mazan (*Interpretacja przepisów cenzuralnych oraz piśmiennictwa polskiego i obcego przez Warszawski Komitet Cenzury w okresie pozytywizmu. Syndrom „kawa z mlekiem”*, w: *Piśmiennictwo – systemy kontroli – obiegi alternatywne*, pod red. red. J. Kosteckiego, A. Brodzkiej, t. 1, Warszawa 1992, s. 303-304, przypis 41).

„ze względu na tematykę polsko-ukraińską, ujętą w duchu Unii Lubelskiej, cenzura nie przepuściła”¹⁰. Odnaleziona w archiwum GUKPPIW recenzja z omówieniem tego artykułu ujawnia kolejne powody jego niecenzuralności. Są nimi krytyczne uwagi Sienkiewicza na temat socjalizmu.

Informacja o niedopuszczeniu do druku w *Dziela*ch jednego artykułu w świetle dokumentów GUKPPIW wydaje się być jedynie wierzchołkiem góry lodowej. Przywoływane w recenzji urzędu *Zjednoczenie narodowe* miało się ukazać, według notatki zapisanej w recenzji, pod tytułem *Kroniki i artykuły polityczne* w t. 53 wydania zbiorowego. Wykaz sześćdziesięciu tomów, które weszły ostatecznie do *Dzieł* nie notuje jednak takiego tytułu. Tom 53 ostatecznie ukazał się jako *Uzupełnienia, cz. 1*, ich druga część obejmuje również tom 54, który pod tym właśnie tytułem figuruje również w recenzji GUKPPIW. O tym, jak ważne decyzje dotyczące ostatecznego kształtu wydania zbiorowego zapadały pomiędzy rokiem 1951 a 1952, świadczy informacja zawarta w artykule Juliana Krzyżanowskiego zatytułowanym *O pełne zgromadzenie puścizny Sienkiewicza* napisanym i opublikowanym w roku 1951. Edytor dzieł autora *Krzyżaków* pisze w nim o umieszczeniu w tomie *Pism politycznych* nowych, dotąd nigdy niepublikowanych w wydaniach książkowych tekstów Sienkiewicza¹¹. Edycja zbiorowa *Dzieł* Sienkiewicza nie zawiera jednak żadnego tomu o takim tytule.

Na podstawie dwóch odnalezionych cenzorskich recenzji z 1951 roku możemy odtworzyć w ogólnych ramach zawartość kontrowersyjnego tomu. Jak można przypuszczać, intencją Krzyżanowskiego było umieszczenie w nim m.in. artykułów drukowanych przez Sienkiewicza w tomie *Dwie łąki* z 1908 r. W porównaniu do wersji opublikowanej, zgodnej ze spisem treści umieszczonym w jednej z dwóch recenzji z 1952 roku tomu pierwszego *Uzupełnień*¹², zabrakło w nim dwóch części: *Spraw galicyjskich* i *Spraw polsko-rosyjskich*¹³. Wskazanie artykułów składających się na te brakujące działy jest już sprawą znacznie trudniejszą. Cenzorzy wymieniają z tytułu tylko *Zjednoczenie narodowe*. Pojawia się również krótki cytat, który, jak mi się udało ustalić, pochodzi z *Listu otwartego Polaka do ministra rosyjskiego*, opublikowanego anonimowo przez Sienkiewicza w Galicji w 1904 r. Zgłoszony do cenzury rosyjskiej w tym samym roku nie uzyskał zgody na dopuszczenie do obiegu w zaborze rosyjskim¹⁴. Oba artykuły: *Zjednoczenie narodowe* i *List otwarty...* miały zostać opublikowane w *Dziela*ch w ramach publicystyki dotyczącej relacji polsko-rosyjskich. Tutaj również miał znaleźć się omówiony w recenzji, a nieobecny w wydrukowanym tomie, artykuł *Przed wyborami do Dumy*.

Artykułem reprezentującym problematykę galicyjską była odpowiedź Sienkiewicza na list znanego norweskiego pisarza Björnstjerna Björnsona, który w 1907 roku na łamach wiedeńskiego „Die Zeit” ustosunkował się do protestu rusińskich studentów żądających utworzenia uniwersytetu ukraińskiego we Lwowie. Zainteresowani sprawą mogli przeczytać respons Sienkiewicza m.in. w „Czasie”¹⁵.

¹⁰ M. Bokszczanin, *Dzieło edytorskie Juliana Krzyżanowskiego...*, dz. cyt., s. 278.

¹¹ J. Krzyżanowski, *O pełne zgromadzenie puścizny Sienkiewicza*, „Nowa Kultura” 1951, nr 49, s. 3; przedruk w: tegoż, *Pokłosie Sienkiewiczowskie. Szkice literackie*, Warszawa 1973, s. 680-684.

¹² AAN, GUKPPIW 386,teczka 31/123, k. 83-84.

¹³ AAN, GUKPPIW 386,teczka 31/122, k. 878.

¹⁴ Patrz J. Kostecki, M. Rowicka, dz. cyt., t. 2, s. 532.

¹⁵ Patrz: J. Krzyżanowski, *Henryk Sienkiewicz. Kalendarz życia i twórczości*, uzupełniła i opracowała M. Bokszczanin, Warszawa 2012, s. 300, 302.

Kolejna recenzja cenzorska tomu 53 (funkcjonującego już jako *Uzupełnienia* t. I) uszczuplonego o antyrosyjskie artykuły pokazuje, że publicystyka Sienkiewicza nadal budziła ogromne kontrowersje. Wśród głównych grzechów jej autora wymieniano: obronę „interesów klas posiadających”, popieranie w rzeczywistości zaboru rosyjskiego ograniczania gospodarczego Żydów, odrzucanie socjalizmu jako idei sprzecznej z postawą patriotyczną, deprecjonowanie narodu chińskiego, uznawanie „wyzysku klasowego na wsi” za zjawisko minione, propagowanie poglądu o związkach ideowych literatury polskiej z literaturą zachodnią, nazywanie Ameryki „najwolniejszym na świecie krajem”, uważaniem Litwy za część Polski. Recenzję zamyka konkluzja: „Nie wydaje mi się, żeby były niezbędne dla całości wydawanych pism Sienkiewicza”¹⁶. Tym razem przełożeni cenzora nie podzielili jego opinii i wydano zgodę na skład, a następnie na druk.

Zachowane w Archiwum Akt Nowych w zespole Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk recenzje cenzorskie projektowanego przez Juliana Krzyżanowskiego tomu *Kronik i artykułów politycznych* mogą stanowić istotny materiał do badania recepcji twórczości noblisty w okresie PRL-u. Warto jednocześnie podkreślić, że zatrzymane na początku lat 50. XX wieku pisma polityczne Sienkiewicza nie zostały wydane osobno do dzisiaj. Należą zatem do tej części spuścizny autora *Wirów*, która w popularnej recepcji nie funkcjonuje od ponad stu lat.

Uwagi edytorskie

W zespole archiwalnym Głównego Urzędu Kontroli, Publikacji i Widowisk udostępnianym w Archiwum Akt Nowych w Warszawie udało mi się odnaleźć cztery recenzje poświęcone artykulom politycznym, które Julian Krzyżanowski pragnął wydać w edycji zebranej pism Sienkiewicza. Dwie z nich, odnoszące się do tomu opatrzonego tytułem *Kroniki i artykuły polityczne* z układem i zawartością zaproponowaną przez edytora, datowane są na październik roku 1951 (sygn. AAN, GUKPPIW 386, teczka 31/122, k. 875-876 i AAN, GUKPPIW 386, teczka 31/122, k. 877-878). Dwie kolejne dotyczące tomu uwzględniającego uwagi cenzorskie, a więc już bez kontrowersyjnych artykułów politycznych Sienkiewicza, i zatytułowanego *Uzupełnienia* cz. 1, pochodzą z maja i sierpnia 1952 roku (sygn. AAN, GUKPPIW 386, teczka 31/123, k. 76-77 i AAN, GUKPPIW 386, teczka 31/123, k. 83-84).

Trzy recenzje mają formę maszynopisu, jedna (opatrzone sygnaturą AAN, GUKPPIW 386, teczka 31/123, k. 83-84) rękopisu sporządzonego dość niestarannym piśmem. Wszystkie wypełnione zostały na formularzu recenzyjnym Głównego Urzędu Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk. Elementy stałe formularza oznaczyłam w edycji drukiem pogrubionym. Na wszystkich recenzjach znajdują się standardowe dla recenzji cenzorskich adnotacje zapisane inną ręką i innym kolorem tuszu bądź ołówka. Zawierają one przede wszystkim informacje o tym, komu z cenzorów przydzielono napisanie recenzji i czy przełożeni recenzentów wydali zgodę na skład i druk tomu. W recenzjach pojawiają się drobne skreślenia, lecz ich treść nie różni się znacząco od tej, którą utrwalono w ostatecznej wersji tekstu. Dlatego też informacji o nich nie uwzględniłam w przypisach. Istotne skreślenia ujęłam w tekście w nawiasach ostrokątnych <>. Rozwięłam skróty, fragmenty nieczytelne oznaczyłam nawiasem kwadratowym z myślnikiem

¹⁶ AAN, GUKPPIW 386, teczka 31/122, k. 76-77.

odpowiadającym jednemu nieczytelnemu wyrazowi [-]. Lekcje wątpliwe oznaczyłam znakiem zapytania w nawiasie kwadratowym [?]. Pozostałam oryginalne podkreślenia w tekście. Ortografię i interpunkcję zmodernizowałam zgodnie z obowiązującymi zasadami.

I.

Recenzja cenzorska nr 1 t. 53 *Dzień* H. Sienkiewicza pod red. J. Krzyżanowskiego

[k. 875]

**Główny Urząd Kontroli Prasy,
Publikacji i Widowisk
Dział Publikacji Nieperiodycznych**

II czyt. Szym^{a b}

ob. Tyrman^{c d}

1. **Tytuł i podtytuł** Kroniki i artykuły polityczne, t. 53
2. **Autor** Sienkiewicz
3. **Przedsiębiorstwo wydawnicze** PIW
4. **Wysokość nakładu** 10 500
5. **Książka nowa czy wznowienie**
6. **Praca oryginalna czy tłumaczenie**
7. **Język oryginału**
8. **Data przekazania pracy recenzentowi** 3.10.1951 r.

UWAGI: Recenzja powinna między innymi dawać odpowiedź na następujące kwestie:

- a. **Tematyka i problematyka książki**
- b. **Ideologiczne i społeczno-wychowawcze znaczenie książki.**

RECENZJA

Artykuły Sienkiewicza zebrane w powyższym tomie zgrupować można według czterech zagadnień: stosunków polsko-pruskich, stosunków polsko-rosyjskich, sprawy wewnętrzne oraz sprawy pomocy dla Polaków w czasie pierwszej wojny światowej.

Tylko w niektórych artykułach pióro Sienkiewicza nie zahacza o sprawy polityczne. W tej zaś części artykułów, gdzie Sienkiewicz omawia sprawy polityczne, poza słusznym potępieniem terroru i tyranii ze strony okupanta w Polsce – wyczuwa się silną nutkę szowinizmu i nacjonalizmu. Zdaniem Sienkiewicza naród polski jako całość jest najbardziej sprawiedliwy w rodzinie narodów. Sienkiewicz zamazuje w ten sposób fakty ucisku stosowanego przez polskich możnowładców w stosunku do niepolskiej ludności, tuszuje sprawę ucisku klas ciemniejszych w łonie narodu polskiego. Do szczytu wrogości względem polskiego ruchu postępu Sienkiewicz dochodzi w artykule pt. „Zjednoczenie narodowe”^e, gdzie autor z pianą na ustach mówi o „barbarzyńskim i pozbawionym mózgu socjalizmu”, pomawia ruch socjalistyczny o „bandytyzm”, bredzi o „braku polskiej duszy” u postępowców (str. 203).

[k. 876]

W drugim znów artykule Sienkiewicz folguje sobie napaścią na działalność klasy robotniczej, mówiąc o bezmyślności i fanatycznych agitatorach (str. 209 i 210).

W konkluzji należy stwierdzić, że zebrane w powyższym tomie artykuły ukazują nam Sienkiewicza już ustabilizowanego w swych antypostępowych i antyrewolucyjnych poglądach. Wydaje się więc niesłusznym popularyzowanie przez nasze wydawnictwa podobnych poglądów.

10. Wniosek recenzenta (niepotrzebne skreślić):

- a. **dzielić zezwolenia**
- b. **nie udzielić zezwolenia**
- c. **udzielić zezwolenia po dokonaniu ingerencji**

^a Dopisek długopisem.

^b Chodzi o cenzor Marię Szymanko, która otrzymała tom do recenzji.

^c Dopisek długopisem.

^d Chodzi o cenzor Dorotę Tyrman, która otrzymała tom do recenzji.

^e Artykuł po raz pierwszy opublikował Sienkiewicz w 1906 r.

11. podpis recenzenta D. Tyrman

data 17. X. 1951.

12. Decyzja:

Źródło: AAN, GUKPPiW 386, teczka 31/122

II.

Recenzja cenzorska nr 2 t. 53 *Dzieł H. Sienkiewicza* pod red. J. Krzyżanowskiego

[k. 877]

Główny Urząd Kontroli Prasy,

Publikacji i Widowisk

Dział Publikacji Nieperiodycznych

Czeka na decyzję redakcji^f

ob. Szymanko^h

1. **Tytuł i podtytuł** Kroniki i artykuły polityczne
2. **Autor** Sienkiewicz
3. **Przedsiębiorstwo wydawnicze** PIW
4. **Wysokość nakładu** 10 500
5. **Książka nowa czy wznowienie**
6. **Praca oryginalna czy tłumaczenie**
7. **Język oryginału**
8. **Data przekazania pracy recenzentowi** 20.10.1951 r.

UWAGI: Recenzja powinna między innymi dawać odpowiedź na następujące kwestie:

- a. **Tematyka i problematyka książki**
- b. **Ideologiczne i społeczno-wychowawcze znaczenie książki.**

RECENZJA

Otrzymany przeze mnie maszynopis (str. 75 do 263) obejmuje następujące części: 1) Sprawy pruskie, 2) Sprawy galicyjskie, 3) Sprawy polsko-rosyjskie, 4) Sprawy wewnętrzne, 5) Sprawy innych narodów, 6) Sprawy Polonii Amerykańskiej, 7) W sprawie pomocy ofiarom wojny – brak jest natomiast pierwszej części I, tj. „Ostatnich kronik” (str. 1-74).

Ad. cz. I) Artykuły o Prusach i Polsce zawierają w pierwszym rzędzie protesty przeciwko wynaradawianiu Polaków w Poznańskim, przeciwko działalności Hakaty, wywłaszczaniu Polaków itd. Sienkiewicz apeluje do uczciwych Niemców, aby nie dali się wieść na pasku prusactwa, aby powstrzymali rząd i naród od metody gwałtów i tyraństwa, stosowanej względem Polaków. Sienkiewicz zaręcza, że Polakom ani się nawet śni robić rewolucję, że wprawdzie w roku 1848 „Polacy wzięli udział w ruchawce” (str. 113), ale od tego czasu panuje tam „najgłębszy spokój”. Jako przykład właściwego stosunku do społeczeństwa polskiego podaje Sienkiewicz Austrię, w której Polacy z głęboką wdzięcznością do szlachetnego cesarza i rządu korzystają z „wszelkich praw” i biorą „gorliwy” udział w życiu państwowymⁱ.

Znamienny jest w części tej stosunek Sienkiewicza do Anglii, jest on mianowicie pełen zachwytu i uznania dla wszystkiego, co angielskie. Przy rozważaniach na temat wojny burskiej, dochodzi do wniosku, że nawet okupacja angielska jest szczęściem dla ludu okupowanego, An-

^f Dopisek czerwonym ołówkiem.

^g Prawdopodobnie mowa jest tutaj o uzgodnieniach pomiędzy urzędem cenzorskim a redakcją w sprawie usunięcia z tomu niecenzuralnych artykułów i fragmentów tekstu.

^h Dopisek długopisem.

ⁱ W dziale „Sprawy pruskie” znalazło się jedenaście artykułów. Jak można domniemywać na podstawie recenzji cenzorskich wszystkie artykuły proponowane do tego działu uzyskały zgodę na druk GUKPPiW. Cytaty w tym akapicie pochodzą z artykułu *Prusy a Europa*.

glia bowiem w stosunku do ludności podbitej kieruje się przede wszystkim humanitaryzmem, ludności nie odejmuje żadnych praw – wręcz przeciwnie rozszerza je!

Ad. cz. 2) Sprawy galicyjskie. Tutaj Sienkiewicz odpowiada znanemu pisarzowi norweskemu Björnsonowi, który według Sienkiewicza na podstawie fałszywych informacji o Polsce dał wyraz swemu oburzeniu na Polaków w specjalnym artykule. Nie znam artykułu Björnsona. Z odpowiedzi Sienkiewicza wynika, że zarzuca Polakom między innymi wsteczność, ucisk chłopów, występowanie posłów polskich w Dumie przeciwko postępowym reformom i politykę ucisku w stosunku do Ukrainy i Białorusi. Z tymi wszystkimi zarzutami Sienkiewicz „rozprawia się” z pozycji reakcyjnych, zakłamanych – w sposób który nie wytrzymałby krytyki bodaj nawet ucznia 7 klasy naszej obecnej szkoły podstawowej. Zwracam uwagę na str. 132, na której Sienkiewicz pisze, że „miliony chłopów polskich wzięłyby kosy i widły, gdyby spróbowano upaństwić ich ziemię”, a następnie „Ziemia nie jest, tak jak np. fabryki, tylko wartością. Ziemia jest zarazem miłością – i o ten szkopuł rozbijać się będą zawsze wszelkie socjalistyczne na nią zamachy”.

[k. 878]

Ad. cz. 3) Artykuły o Rosji i Polsce również niedwuznacznie dają nam poznać Sienkiewicza jako wybitnego reakcjonistę. Między innymi straszy on władze rosyjskie (str. 158), że „bezmysłna propaganda katolickich seminariów, niedorzeczny a tyrański nadzór nad księżmi i zwalczanie wszelkimi sposobami ich wpływu podkopuje i osłabia siłę, która jedynie powstrzymać może skutecznie propagandę i rozrost idei przewrotowych”^k. Część ta zawiera również przemówienia Sienkiewicz z okazji wyborów do Dumy, w których nawołuje społeczeństwo polskie do głosowania na dobrych patriotów (tzn. endeków), odżegnując się od różnych socjalistów i ludzi „łowiących ryby w mętnej wodzie”^l.

Nie jestem w stanie przytoczyć wszystkich zbawiennych wywodów Sienkiewicza. Charakterystyczny jest tu stosunek Sienkiewicza do strajku szkolnego w 1905 r. – wyraźnie mówi on, że strajk wywołany został niewłaściwym systemem wychowawczym. „Siał on wiatr, a zebrał burzę, która jak ślepa, na obie strony wyrządza niepowetowane straty” (str. 179).

Dalszych części szczegółowiej nie omawiam, zawiera on treść zgodną z tytułami, część ostatnia tyczy się działalności Sienkiewicza w czasie I-ej wojny światowej w Komitecie Pomocy Ofiarom Wojny w Szwajcarii.

Cały ten tom charakteryzuje dobitnie Sienkiewicza, jako przedstawiciela wstecznego obozu w Polsce. Można go czytać jako klasyczny przykład błędnego, wysoce na ówczesne czasy szkodliwego, wrogiego wszystkiemu co postępowe rozumowania. Niemniej stanowi on niezmiernie ciekawy materiał dla badaczy ówczesnych czasów.

Wydaje mi się, że tom ten w zbiorowym wydaniu pism Sienkiewicza może się ukazać, jednak w znacznie mniejszym nakładzie.

Charakterystyczniejsze ustępy na str. 112, 113, 132, 158, 171, 181, 190, 203, 205, 209, 210.

Ingerencje proponuję na str. 256, gdzie należałoby skreślić wzmiankę o Biskupie Cieplaku^m.

str. 106 – 108 – tekst francuskiⁿ

10. Wniosek recenzenta (niepotrzebne skreślić):

- a. udzielić zezwolenia
- b. nie udzielić zezwolenia

ⁱ W tym akapicie cenzor omawia zakończenie artykułu *Prusy a Europa*, gdzie Sienkiewicz odwołuje się do angielskich standardów kolonizatorskich.

^k Na podstawie cytatu można ustalić, że mowa w tym fragmencie o artykule *List otwarty Polaka do ministra rosyjskiego*.

^l Można przypuszczać, że chodzi tu o artykuł *Przed wyborami do Dumy*, opublikowany po raz pierwszy przez Sienkiewicza w 1905 r. Nie wszedł on ostatecznie do tomu 53.

^m Wzmianka o biskupie Cieplaku pojawia się w artykule *Do Polskiej Rady Narodowej w Ameryce*. Przełożeni cenzora zignorowali zatem jego sugestię dotyczącą wykreślenia nazwiska biskupa.

ⁿ Dopisek ółwkiem pod tekstem recenzji.

- c. **udzielić zezwolenia po dokonaniu ingerencji** Udzielić zezwolenia w zbiorowym wyd. pism Sienkiewicza (w znacznie zmniejszonym nakładzie) po dokonaniu ingerencji na str. 256.

11. podpis recenzenta Szymanko

data 29.10.1951 r.

12. Decyzja:

Źródło: AAN, GUKPPiW 386, teczka 31/122.

III.

Recenzja cenzorska nr 3 t. 53 *Dzieł H. Sienkiewicza* pod red. J. Krzyżanowskiego

[k. 76]

Główny Urząd Kontroli Prasy,

Publikacji i Widowisk

Dział Publikacji Nieperiodycznych

Ob. Nawrot^o

1. **Tytuł i podtytuł** Uzupełnienia do dzieł Sienkiewicza t. 53 – I
2. **Autor** Sienkiewicz
3. **Przedsiębiorstwo wydawnicze** PIW
4. **Wysokość nakładu** <10 500> 2 500
5. **Książka nowa czy wznowienie**
6. **Praca oryginalna czy tłumaczenie**
7. **Język oryginału**
8. **Data przekazania pracy recenzentowi** 24.05.1952 r.

UWAGI: Recenzja powinna między innymi dawać odpowiedź na następujące kwestie:

- a. **Tematyka i problematyka książki**
- b. **Ideologiczne i społeczno-wychowawcze znaczenie książki.**

RECENZJA

Jest to zbiór prac publicystycznych z lat 1881-2, krótkie artykułiki z dziennika „Słowo”, kilka przemówień z okresu działalności politycznej i korespondencja z Vevey, gdzie Sienkiewicz przebywał na emigracji i pracował jako prezes komitetu filantropijnego, na rzecz ofiar wojny w Polsce.

Kroniki są pisane stylem lekkim, ironicznym, pisze je człowiek światowy, bywalec salonów orientujący się zresztą we wszelkich bolączkach swego miasta i wydrwiwający je dobrotliwie. Występuje w imię dobra społecznego oraz wysokich ideałów etycznych, które sławi jako uszlachetniające duszę człowieka.

We wszelkich jednakże apelach na rzecz ofiar „judenhec” lub bezrobotnych, pod słowami oburzenia i współczucia kryje się obrońca interesów klas posiadających, zamykający oczy na przybierającą wciąż na sile walkę klas i rosnącą pod bokiemi siłę, proletariatu.

Według niego nie ma w kraju socjalistów, gdyż idea socjalistyczna jest sprzeczna z patriotyzmem, który powinien być jedynym motorem działań Polaków.

Pisząc o pogromach żydowskich, apeluje do społeczeństwa o składki na rzecz ofiar oraz na rzecz bezrobotnych. Jednakże, występuje równocześnie w obronie właścicieli domów, do których zwraca się Prus z propozycją obniżki czynszów, zaś Żydów poleca raczej ograniczać gospodarczo, aniżeli podsycać nienawiść rasową.

„Zorganizowanej partii socjalnej u nas nie ma” pisze w roku organi-

[k. 77]

^o Dopisek długopisem.

zowania przez Waryńskiego Proletariatu.

Porównując naród chiński z polskim, stwierdza, że Chińczycy to „starcy... niezdolni iść naprzód, zaślepieni i skostniali”. Twierdzi, że kultura chińska pozostała daleko w tyle poza kulturami europejskimi.

Wciąż wydaje odezwy do społeczeństwa o datki i wsparcie na rzecz biednych robotników.

Potępia wyrok sądowy uniewinniający dwu parobków od zarzutu zabójstwa plebana.

Gani Konopnicką, że „gwoli sentymentowi tworzy sztuczny świat chłopski pełen nie-szczęść, niedoli i ucisku... w przeciwstawieniu do dworu. Otóż te czasy minęły, tego nie ma i być nie może. Dwory grzeszą co najwyżej obojętnością” itd.

Staje w obronie rolników, lecz jedynie tych ze dworu i z bogatego folwarku (w artykulu o niemożności schwywania złodziei wiejskich).

Następnych kilka kronik, na temat wystaw współczesnych malarzy, między innymi obrazów Matejki, daje ciekawy obraz stosunków^p.

W przemówieniach i odezwach agituje na rzecz Sokola i Szkolnej Macierzy, twierdzi między innymi, że Polski nie zgubiła szlachta, ani jezuita, ani magnaci, lecz niekarność^q.

W odpowiedzi na ankietę w sprawie Boerów, stwierdza, że powinni oni być zadowoleni, że zwyciężają ich Anglicy, gdyż słowo króla angielskiego, zapewni im na wieki ich prawa^r.

W sprawie wojny włosko-tureckiej, wypowiada się po stronie Włoch. Dziękując polonii za datki, nazywa Amerykę „najwolniejszym na świecie krajem”^s.

Jako prezes szwajcarskiego komitetu dla ofiar wojny w Polsce, podkreśla, że działalność jego jest apolityczna, jednakże wysyła wielkie sumy na Litwę, nazywając ją „ślubnym krajem” i częścią Polski^t.

Pisząc o literaturze, kilkakrotnie zaznacza, że literatura polska zawsze szła ręką w rękę z literaturą zachodu^u.

We wszystkich tych publikacjach przebija silny ton nacjonalistyczny, powierzchowne ocenianie sytuacji, schlebianie klasie posiadającej oraz krótkowzroczność polityczna. Nie wydaje mi się, żeby były niezbędne dla całości wydawanych pism Sienkiewicza.

10. Wniosek recenzenta (niepotrzebne skreślić):

- a. udzielić zezwolenia brak skreśleń
- b. nie udzielić zezwolenia
- c. udzielić zezwolenia po dokonaniu ingerencji

11. podpis recenzenta^v

data 29.05.1952 r.

12. Decyzja: Zezw na skład 2.06.1952 r.^w

Źródło: AAN, GUKPPIW 386, teczka 31/123

IV.

Recenzja nr 4 t. 53 *Dziół* H. Sienkiewicza pod red. J. Krzyżanowskiego

[k. 83]

Główny Urząd Kontroli Prasy,

^p Najwięcej uwagi w tej recenzji cenzor poświęca kronikom umieszczonym w dziale „Ostatnie kroniki”.

^q Chodzi o artykuły *Naród sobie i Trzeci maj*.

^r Omówiony w tym miejscu został artykuł *W sprawie przyszłości Boerów*, opublikowany w dziale „Sprawy innych narodów”.

^s Cenzor poddaje w wątpliwość tezy zawarte w artykule *W sprawie wojny włosko-tureckiej*.

^t Sformułowania „ślubne kraje” używa Sienkiewicz w liście *Do redakcji „Głosu Narodu”* umieszczonym w dziale „W sprawie pomocy ofiarom wojny”.

^u Chodzi o szkic *Literatura polska*.

^v Nieczytelny.

^w Dopisek czerwonym ołówkiem na dole strony.

Publikacji i Widowisk**Dział Publikacji Nieperiodycznych**9.08^xT. Mort^y [?]

1. **Tytuł i podtytuł** Dzieła t. 53
2. **Autor** Sienkiewicz
3. **Przedsiębiorstwo wydawnicze** PIW
4. **Wysokość nakładu** 2 138
5. **Książka nowa czy wznowienie**
6. **Praca oryginalna czy tłumaczenie**
7. **Język oryginału**
8. **Data przekazania pracy recenzentowi** 7.08.1952 r.

UWAGI: Recenzja powinna między innymi dawać odpowiedź na następujące kwestie:

- a. **Tematyka i problematyka książki**
- b. **Ideologiczne i społeczno-wychowawcze znaczenie książki.**

RECENZJA

T. I „Uzupełnień”

1. Ostatnie kroniki
2. Sprawy pruskie
3. „ społeczne wewnętrzne.
4. „ innych narodów.
5. „ Polonii amerykańskiej.
6. W sprawie pomocy ofiarom wojny.
7. Nieznane redakcje nowel*.

Kroniki nacechowane są niestety zbyt często wstecznictwem społecznym (v. str. 6, 70, 57. Zresztą poza znanym „Szkiecem węglem” to w zasadzie też nie literatura, lecz publicystyka, a właściwie [– –] „sprawy pruskie”.

*2 nowele są też i w II t. powtórzone (!?)^z

[k. 84]

10. Wniosek recenzenta (niepotrzebne skreślić):

- a. **udzielić zezwolenia**
- b. **nie udzielić zezwolenia**
- c. **udzielić zezwolenia po dokonaniu ingerencji**

11. podpis recenzenta nieczytelny**data** 8.08.1952 r.**12. Decyzja:** Udzielić zezwolenia na druk. 9.08.1952 r.^{aa}

Źródło: AAN, GUKPPiW 386, teczka 31/123

^x Dopisek długopisem.

^y Dopisek długopisem.

^z Dopisek ołówkiem na dole strony.

^{aa} Dopisek ołówkiem na dole strony z nieczytelnym podpisem.

Summary

Katarzyna Kościewicz

Censorships review of vol. 53 "Works" of Henryk Sienkiewicz, edited by Julian Krzyżanowski

Publication of four opinions devoted to political articles that Julian Krzyżanowski wanted to publish in collected edition of the writings of Sienkiewicz. The documents come from archives fond of the Main Office Control, Publications and Performances kept in the Central Archives of Modern Records in Warsaw. Reviews written in 1951 and 1952.

Резюме

Катаржина Косцевич

Цензорские рецензии 53 тома «Сочинений» Генрика Сенкевича под редакцией Юлиана Кржижановского

Издание четырех рецензий, посвященных политическим статьям, которые Юлиан Кржижановски хотел опубликовать в собранном издании сочинений Г. Сенкевича. Документы происходят из архивного фонда Главного Управления контроля прессы, публикации и спектаклей храненного в Архиве Новых Актов в Варшаве. Рецензии написаны в 1951 и 1952 годах.

